

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота
бакалавра

з теми: **“ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ
НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.”**

Виконав: студент IV курсу
спеціальності 014 Середня освіта
(Історія та правознавство)
денної форми навчання
Братковський Руслан Вікторович

Науковий керівник:
кандидат історичних наук,
ст. викладач кафедри всесвітньої історії
Юга Олександр Анатолійович

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Історіографія проблеми.....	7
1.2. Аналіз джерел.....	14
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМА УЧАСТІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ ПЕРІОДУ ПРЕМ'ЄРСТВА ДЖ. МЕЙДЖОРА (1990 – 1997 РР.).....	17
2.1. Тетчерівська концепція розбудови Європи та позиція щодо неї нового лідера консерваторів.....	17
2.2. Європейська політика уряду Дж. Мейджора в контексті поглиблення інтеграційних процесів.....	21
РОЗДІЛ 3. КЛЮЧОВІ ЗМІНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ЛЕЙБОРИСТСЬКОГО УРЯДУ Т. БЛЕРА (1997 – 2007 РР.).....	30
3.1. Концептуальна платформа зовнішньополітичної доктрини “нових лейбористів”.....	30
3.2. Практична реалізація блерівського рецепту європейської політики Лондона та її результати.....	35
РОЗДІЛ 4. “МІЖ НЕУЧАСТЮ ТА ПОВНИМ ПОГЛИНАННЯМ”: СПЕЦИФІКА МОДЕЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВЕКТОРУ ПОЛІТИКИ КАБІНЕТУ Г. БРАУНА (2007 – 2010 РР.).....	42
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	55

ВСТУП

Актуальність теми. Вся історія Великої Британії асоціюється з проведенням власної, особливої зовнішньої політики – починаючи з часу утворення Британської імперії й донині. Політика англійських урядів завжди здійснювалася в інтересах держави незалежно від того, були при владі консерватори, лейбористи, ліберали чи уряд був коаліційним. Проте, зміни у політичній світовій структурі кінця ХХ – початку ХХІ ст. безумовно вплинули на взаємини країн, на їх позиції у світовій спільноті. Відбулися зміни і в якісних параметрах зовнішньої політики Великої Британії, але не змінилося в них головне: основним, як і раніше, залишався інтерес держави.

Зовнішня політика Великої Британії є багатоплановою. Та одним з пріоритетних її напрямів усе ж залишається європейський. Протягом півстоліття Британія прагнула посісти лідируюче становище на старому континенті. Якщо після Першої світової війни це Лондону вдавалося, то пізніше інші країни (насамперед, Німеччина і Франція) почали витіснити її з цих позицій.

Європейська політика була надзвичайно важливим питанням для всього англійського суспільства упродовж багатьох десятиліть. Його обговорення у парламенті Великобританії неодноразово виражалося у протистоянні євроскептиків та єврооптимістів. Представники обох сторін розходилися з питань інтеграції з країнами Євросоюзу в економічному, політичному, культурному та соціальному проявах. Найчастіше суперечки були спричинені формою європейського об'єднання, перспективою єдиної валюти та економічної політики, проблеми міграції та політики безпеки. Особливість євроскептицизму полягає в тому, що він не був цілісною, чіткою і стабільною системою поглядів та зазнавав змін залежно від конкретних урядів та позицій їх політичних лідерів.

Звичайно, упродовж тривалого часу зовнішня політика Великої Британії мала свої злети й падіння, перемоги і поразки. Та все ж її загальна

концепція залишалася незмінною. Вона полягала в наступному: дотримання концепції “трьох концентричних кіл”, згідно з якою Велика Британія має бути, по перше, головним партнером США, по друге – світовою державою в центрі Співдружності націй, по третє – західноєвропейською державою з сильними позиціями на континенті.

На рубежі XX і XXI ст. Велика Британія продовжувала залишатися однією з найбільш розвинутих держав, міцно посідаючи четверте місце у світі за розвитком економіки. Очевидно, звідси й “особлива” позиція в Євросоюзі й у двосторонніх відносинах з країнами Європи.

Обрана для дослідження тема має важливе як теоретичне, так і практичне значення, адже в контексті формування ефективної зовнішньополітичної стратегії України надзвичайно важливим є врахування особливостей, здобутків та прорахунків європейської політики Великої Британії упродовж минулих десятиліть.

Об’єктом дослідження є зовнішня політика Великої Британії наприкінці XX – у першому десятилітті XXI ст.

Предметом дослідження є європейський напрям зовнішньополітичної стратегії Лондона упродовж визначеного періоду часу.

Хронологічні межі охоплюють період з 1990 р. до 2010 р. Нижня хронологічна межа визначається відставкою прем’єр-міністра М. Тетчер, яка призвела до змін у британській політиці щодо європейської інтеграції. Верхня межа – завершенням у 2010 р. часу перебування при владі “нових” лейбористів, що також започаткувало старт процесу змін у європейській політиці Лондона.

Мета роботи – дослідити й висвітлити сутність та особливості британської моделі європейської політики упродовж 1990-х – першого десятиліття XXI ст.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

– охарактеризувати історіографію та джерельну базу дослідження;

– розкрити вплив тетчерівської концепції зовнішньої політики Британії на європейську політику уряду Дж. Мейджора в контексті поглиблення інтеграційних процесів у Європі;

– висвітлити ключові зміни в європейській політиці лейбористського уряду Т. Блера упродовж 1997 – 2007 рр.;

– проаналізувати процес практичної реалізації блерівського рецепту європейської політики Лондона та визначити її результати;

– з’ясувати специфіку моделі європейського вектору політики уряду Г. Брауна у 2007 – 2010 рр.

Методологічну основу дослідження становлять принципи науковості, історизму та об’єктивності, всебічного вивчення проблеми, системного підходу. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи системного і структурно-функціонального аналізу. Головне значення для розкриття теми мало використання спеціально-історичних методів, зокрема таких як історико-генетичний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-типологічний. Застосування вказаних наукових методів дало можливість всебічно дослідити й критично проаналізувати сутність й особливості європейської політики Великої Британії у періоди прем’єрства Дж. Мейджора, Т. Блера і Г. Брауна. Так, проблемно-хронологічний дозволив виявити та розкрити ключові зміни у європейській політиці британських урядів в історичному контексті упродовж визначеного періоду часу; порівняльно-історичний посприяв здійсненню порівняльного аналізу конкретних рішень і заходів британських прем’єрів в контексті участі Лондона у процесі європейської інтеграції та політики безпеки.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть використовуватися здобувачами вищої освіти для підготовки до семінарських занять з курсу “Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – до сьогодення)”, написання курсових і дипломних робіт, а також в процесі викладання всесвітньої історії у закладах загальної середньої освіти.

Структура роботи відповідає визначеній меті та основними завданнями дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, три з яких поділені на окремі підрозділи, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи – 62 сторінки, обсяг основної частини – 54 сторінки.

ВИСНОВКИ

Отже, зміна у 1990 р. лідера Консервативної партії Великої Британії та прихід до влади нового прем'єр-міністра Дж. Мейджора змінили обличчя британської європейської політики. Незважаючи на небажання М. Тетчер, Великобританія, не без переконань Мейджора, приєдналася до Європейського механізму обмінних курсів у жовтні 1990 р. Пізніше, будучи вже прем'єр-міністром, він провів складні переговори щодо договору про європейський валютний та економічний союз у грудні 1991 р., який визначав майбутнє Європейського співтовариства. Переговори та підписання Маастрихтського договору стали однією з найважливіших віх в історичному розвитку організації. У час його підписання на кону стояли не лише твердість політичної волі та вірність національним інтересам прем'єр-міністра, а й доля Британії.

Як показала політика Дж. Мейджора у роки його прем'єрства, він був готовий йти на зближення з Європою, проте не хотів повної інтеграції Великої Британії до ЄС, сподіваючись урегулювати всі розбіжності шляхом переговорів. Як і М. Тетчер, він прийшов до влади із впевненістю у своїх силах зробити Британію рівноправним партнером країн ЄЕС. Прогресивність його поглядів полягала саме у відчутті необхідності повороту британської політики до Європи.

Саме завдяки зусиллям Дж. Мейджора в основу Маастрихтських угод було покладено принцип "субсидіарності", який передбачав делегування частини повноважень верховних органів Євросоюзу на національний рівень. Поняття "федерація" при визначенні політичного характеру ЄС взагалі не вживалося. Результатом принципової позиції прем'єр-міністра було те, що Велика Британія відстояла особливий статус у ЄС, що викликало схвалення як прихильників, так і опонентів Маастрихтської угоди.

Аналіз діяльності Дж. Мейджора засвідчує, що саме він, а не М. Тетчер став політичним провідником справді "зрілого" тетчеризму з усіма його

перевагами та недоліками. При цьому, імідж Мейджора як консервативного прем'єр-міністра реформатора постраждав від появи на політичному небосхилі Великобританії суттєво оновленої Лейбористської партії, яка вирізнялася, на відміну від торі, такою якістю як швидка адаптованість, що і визначило її перемогу на виборах 1997 р.

Прихід до влади лейбористів не призвів до перегляду стратегічних пріоритетів Великобританії: зміни, що відбулися, торкнулися переважно стратегії побудови відносин з європейськими партнерами Британії. Зближення з ЄС виступало лише одним із засобів політики Тоні Блера, яку можна охарактеризувати як прагматичну. На британську європейську політику впливав цілий комплекс факторів, жоден з яких не був визначальним.

Перехід крісла прем'єр-міністра від Тоні Блера до Гордона Брауна не призвів до принципових змін у зовнішньополітичному підході: загалом, європейська політика Великобританії залишалася такою ж обережною при прагматичному Брауні, якою вона була за емоційного Блера. Не маючи істотного інтересу в міжнародних справах, новий прем'єр не вніс значних змін до механізму формування європейської політики Великобританії.

В історіографії сформувався імідж Г. Брауна як поміркованого євроскептика, який в силу свого традиціоналізму і конкуренції за посаду лідера партії часто не поділяв погляди свого давнього соратника та водночас головного суперника Т. Блера. Його погляди на ЄС були більш консервативними, як і стиль мислення загалом. Економіст Г. Браун не мав великого досвіду у зовнішньополітичних питаннях, тому очікувано не робив різких кроків на міжнародній арені. Як переконаний атлантист він особливу увагу приділяв підтриманню тісних відносин з Вашингтоном. Прем'єр-міністр ратував за тісні відносини Європи з США для підтримки міжнародної стабільності.

У період з 2001 р. по 2010 р. політика Великої Британії на європейському напрямку втрачала динамізм у зв'язку з принциповим

конфліктом інтересів між “ноюю” (за блерівським рецептом) Великобританією і лідируючим франко-німецьким тандемом з питань щодо інституціональної реформи ЄС. Можна виділити три основні причини явних невдач зовнішньої політики “нових лейбористів” на європейському напрямку: незацікавленість лідируючого франко-німецького тандему в британських політичних важливих ініціативах щодо напрямків інституційної реформи і національних контурів мінливої архітектури ЄС; безпрецедентно сильний “дрейф” стратегічних цілей, інтересів і пріоритетів правлячої політичної еліти Великої Британії в сторону поновлення і поживлення “особливих” трансатлантичних відносин; цілеспрямованість і невмотивоване використання воєнної сили у врегулюванні міжнародних конфліктів в нестабільних і гарячих регіонах на Балканах (Косівська криза 1999), в Афганістані (2001 – 2010) й Іраку (2003-2010).

Загалом, європейський напрям зовнішньої політики Великої Британії завжди викликав багато дискусій в уряді та за його межами. Традиційно, після зміни лідируючої партії на виборах змінювався й стан стосунків між ЄС та Сполученим Королівством. Якщо до влади приходили консерватори, то починали вимагатися унікальні профіції для Великої Британії, яких не було в інших країнах-учасницях ЄС. Якщо ж у Парламенті більшість була за ліберальною лейбористською партією, то з ЄС відновлювався активний діалог та уряд Великої Британії йшов на деякі поступки для підкреслення вірності європейському напрямку своєї зовнішньої політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Блэр нанес прощальный визит в США // ВВС. 17.05.2007. URL: http://news.bbc.co.uk/1/hi/russian/international/newsid_6667000/6667415.stm
2. Блер Т. Шлях / пер. з англ. Київ: Темпора, 2011. 848 с.
3. Браун Г. Что значит быть британцем // Россия в глобальной политике. URL: http://www.globalaffairs.ru/number/n_7429
4. Британский премьер Гордон Браун посетил США с официальным визитом (17 апреля 2008). URL: <https://www.svoboda.org/a/443935.html>
5. Договор о Европейском Союзе // Документы Европейского Союза / Под ред. Ю. А. Борко, М. В. Каргаловой, Ю. М. Юмашева. Москва: «Право», 1994. Т. II. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text
6. Договор о Европейском Союзе (в редакции Лиссабонского договора) // Европейский союз: Основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. 2-е издание / Отв. ред. С. Ю. Кашкин. Москва: ИНФРА-М, 2019. С. 524-532. URL: <https://znanium.com/read?id=340097>
7. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира / Пер. с англ. 7-е изд. Москва: Альпина Паблишер, 2017. 504 с. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=596887&p=1>
8. Тони Блэр: Европа будет рас ширяться // День. 1996. 23 апреля. URL: <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/toni-bler-evropa-budet-rasshiryatsya>
9. Фединський П. Чому Тоні Блер має намір подати у відставку? // Голос Америки. 2006. 10 вересня. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-2006-09-10-voa8-86972727/225139.html>
10. Хрестоматия по новейшей истории стран Европы и Америки (1918-2006 гг.): учебное пособие / составитель Ю. М. Кузьмин. Киров: Изд-во ВятГГУ, 2007. 546 с. URL:

https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/nov_history_evropa_usa/index.php

Література

11. Авдєєнко О. О. Еволюція відносин Великої Британії зі Співдружністю націй (1991–2013 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 123–128. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Npifznu_2015_44\(2\)__29.pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Npifznu_2015_44(2)__29.pdf)
12. Ананьева Е. “Момент Мейджора” для Гордона Брауна // Международная жизнь. 2008. № 7. С. 17–31.
13. Ананьева Е. В. От «нового лейборизма» к «прогрессивному консерватизму». Москва: Ин-т Европы РАН: Рус. сувенир, 2013. 142 с. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:J11wVNgc1Z4J:https://www.instituteofeurope.ru/images/uploads/doklad/293.pdf+&cd=11&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>
14. Андреева Т. Н. Британская стратегическая культура между европеизмом и атлантизмом на рубеже XX – XXI веков // Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза. Москва: ИММО РАН, 2009. С. 45–65. URL: <https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2009/09006.pdf>
15. Андрукевич Я. О. Визначальні риси зовнішньополітичної концепції «нового лейборизму» Тоні Блера // Актуальні питання історії та культури України. Україна і світ: збірник матеріалів четвертої регіональної наукової конференції Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 3. С. 170–174.
16. Арбатова Н. К. Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского союза. Москва: ИМЭМО РАН, 2009. 118 с. URL: <https://www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2009/09006.pdf>

17. Валуев А. В. Глобальная роль европейского измерения внешней политики “новой” Великобритании: успех и поражение правительств Тони Блэра (1997 – 2007 гг.) // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. 2010. № 120. Серия: Социология. Политология. С. 283–290. URL: https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/120/valuev_120_283_290.pdf
18. Валуев А. В. Основные итоги внешней политики правительств «новых» лейбористов в Великобритании // ПОЛИТЭКС. 2010. Т. 6. № 4. С. 257–267. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/osnovnye-itogi-vneshney-politiki-pravitelstv-novyh-leyboristov-v-velikobritanii%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/osnovnye-itogi-vneshney-politiki-pravitelstv-novyh-leyboristov-v-velikobritanii%20(1).pdf)
19. Великобритания: эпоха реформ / под. ред. Ал. А. Громыко. Москва: «Весь Мир», 2007. 536 с. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Bd7t3fDaiDcJ:https://www.vesmirbooks.ru/book/9785777703897/+&cd=3&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>
20. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 роки): навчальний посібник. Київ: Либідь, 2004. 624 с.
21. Годованюк К. А. Общая внешняя политика ЕС и дилеммы британской дипломатии // Современная Европа. 2012. № 2. С. 71–81. URL: http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2012/2-2012/godovanyuk_2-12.pdf
22. Громыко А. А. Третий путь – что дальше? // Современная Европа. 2006. № 2. С. 62–71. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/tretiy-putchto-dalshe.pdf>
23. Грубінко А. В. Атлантизм як принцип і фактор зовнішньої політики Великої Британії у сфері європейської політичної інтеграції: теоретико-концептуальний аналіз // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. Рівне: О. Зень, 2015. Випуск 26. С. 171–174. URL:

- <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7641/1/Грубінко.%20Наук.зап.%20Рівне.pdf>
24. Грубінко А. В. Велика Британія біля витоків Європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наук. праць. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2009. Вип. 87. Ч. II. С. 18–28. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:8pTgD42CRUMJ:journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/download/1192/1136+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>
25. Грубінко А. В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 рр.): монографія. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2017. 640 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37721/1/Монографія%20Грубінко.pdf>
26. Грубінко А. В. Вплив Великої Британії на реформування зовнішньої політики й політики безпеки ЄС на етапі прийняття Лісабонського договору (2006–2009 рр.) // Науковий вісник Східноукраїнського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2017. № 4 (353). С. 108–113. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153588153.pdf>
27. Грубінко А. В. Періоди і фактори розвитку політики Великої Британії щодо Спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС (1990-2014 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне: О. Зень, 2014. Випуск 25. С. 261–264. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/apvtvi_2014_25_103%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/apvtvi_2014_25_103%20(2).pdf)
28. Грубінко А. В. Позиція Великої Британії з питань зовнішньої політики і політики безпеки ЄС на етапі прийняття Конституційного договору

- (2001– 2005 pp.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Гілея, 2017. Вип. 118 (3). С. 147–150. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29221/1/гилея-118-блок.pdf>
29. Грубінко А. В. Роль Великої Британії у становленні зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу (1990–2019 pp.) // Сторінки історії: збірник наукових праць. 2021. Випуск 52. С. 298–322. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/236237-Текст%20статті-555464-1-10-20211011.pdf>
30. Дилеммы Британии: поиск путей развития / под ред. Ал. А. Громыко (отв. ред.), Е. В. Ананьевой. Москва: Весь Мир, 2014. 480 с. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cNBzeu3Ok7MJ:https://www.vesmirbooks.ru/books/catalog/political/2374/+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>
31. Европейский Союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность / под общ. ред. Ал. А. Громыко, М. Г. Носова. Москва: Весь Мир, 2015. 592 с. URL: https://www.instituteofeurope.ru/images/uploads/monografii/OldWorld/Inst%20Europe_Nosov_text.pdf
32. Европейский Союз: в поисках общего пространства внешней безопасности / Отв. ред. Н. К. Арбатова, К. П. Зуева. Москва: ИМЭМО РАН, 2007. 103 с. URL: <https://www.imemo.ru/publications/info/evropeyskiy-soyuz-v-poiskah-obshhtego-prostranstva-vneshney-bezopasnosti>
33. Іваницька О. П. Зовнішня політика країн Західної Європи та Північної Америки у постбіполярний період (1990-і – 2000-і роки): Навч. посіб. К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. 720 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r10.pdf>
34. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до європейського Союзу: монографія / за ред. І. В. Яковюка. Київ: Ред. журн. «Право

- України», 2012. 208 с. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Istoriy_Evropu_2012%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Istoriy_Evropu_2012%20(1).pdf)
35. Капитонова Н. К. Последний британский премьер-консерватор XX века: по страницам его мемуаров // Новая и новейшая история. 2009. № 4. С. 150–162.
36. Киссинджер Г. Дипломатия. Москва: Ладомир. 1997. 848 с.
37. Ковалева О. А. История Англии. Англия в новейшее время: учебник / под общ. ред. А. А. Егорова. Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета, 2020. 114 с. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:DJ6HwzGA_WQJ:https://hub.sfedu.ru/storage/1/1284933/4cc86b2c-f73b-498b-b720-67cc952958cb/+&cd=23&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
38. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: історія і засади функціонування. Київ: Знання, 2012. 751 с.
39. Крушинський В. Британська Європа чи Європейська Британія. Великобританія в європейських інтеграційних процесах. Київ, 2003. 214 с.
40. Мартинов А. Ю. Спільна зовнішня та оборонна політика Європейського Союзу (90-ті р.р. XX ст. – 10-ті р.р. XXI ст.). Погляд з України: монографія / Інститут історії України НАН України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 262 с.
41. Менщикова Ю. В. “Европейский вопрос”: от М. Тэтчер к Дж. Мейджору // История и современное мировоззрение. 2021. Т. 3. № 2. С. 40–46. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/_Европейский%20вопрос__%20от%20М.%20Тэтчер%20к%20Дж.%20Мейджору.pdf
42. Неприцький О. А. Великобританія: шлях до сепаратизму регіонів чи побудова «європейського дому» // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Історія : збірник наукових праць. Вінниця, 2000. Вип. II. С. 226–232.

43. Пик С. М. США – Велика Британія: «особливі відносини». Київ: Знання, 2010. 283 с.
44. Порецкова Е. А. Брюггская речь М. Тэтчер // Известия Саратовского университета. Новая серия. Сер.: История. Международные отношения. 2011. Вып. 2. Ч. 1. С. 91–95. URL: https://www.sgu.ru/sites/default/files/journals/izvestiya/pdf/2013/12/12/Poreckova_E.A.11_2_1.pdf
45. Порецкова Е. А. Великобритания и Маастрихтский договор 1992 года // Известия Саратовского университета. Сер. История. Международные отношения. 2012. № 2. С. 101–103. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/velikobritaniya-i-maastrihtskiy-dogovor-1992-goda>
46. Порецкова Е. А. Концепция «многоскоростной» Европы в стратегии консервативного кабинета Дж. Мейджора // Известия ТулГУ. Гуманитарные науки. Вып. 2. 2011. С. 327–333. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-mnogoskorostnoy-evropy-v-strategii-konservativnogo-kabinet-a-dzh-meydzhora>
47. Рейган Р., Тэтчер М. Англосаксонская мировая империя. Литрес, 2014. 300 с. URL: <https://www.litres.ru/margarettetcher/ronald-reygan/anglosaksonskaya-mirovaya-imperiya/>
48. Рудько С. О. Зовнішня політика країн Західної Європи в постбіполярний період: навчально-методичний посібник з курсу. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. 412 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Rudko_Serhii/Zovnishnia_polityka_krain_Zakhidnoi_Yevropy_v_postbipoliarnyi_period.pdf
49. Сидорова Е. А. Brexit и Общий бюджет Европейского союза. М., 2008–2021. URL: <https://mgimo.ru/about/news/experts/brexit-i-obshchiy-byudzhetevropeyskogo-soyuza>

50. Терентьев А. Торийская внешняя политика Тони Блера // *Мировая экономика и международные отношения*. 2005. № 9. С. 46–54.
51. Терентьев А. Торийская внешняя политика Тони Блера // *Мировая экономика и международные отношения*. 2005. № 10. С. 45–53.
52. Федоров К. К вопросу о внешнеполитическом курсе Великобритании в период премьерства Гордона Брауна // *Власть*. 2012. № 4. С.161–164.
URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/k-voprosu-o-vneshnepoliticheskom-kurse-velikobritanii-v-period-premierstva-gordona-brauna%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/k-voprosu-o-vneshnepoliticheskom-kurse-velikobritanii-v-period-premierstva-gordona-brauna%20(2).pdf)
53. Черінько І. Концептуальний контекст політики урядів Великої Британії щодо розширення вввропейського Союзу (1997 – 2010 рр.) // *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Випуск 2 (58). С. 216–229. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/cherinko_kontseptualnyi.pdf
54. Черінько І. Розширення Європейського Союзу в першому десятиріччі XXI століття. Політика Великої Британії // *Зовнішні справи*. 2013. № 10. С. 24–27.
55. Яковенко Н. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство. Київ: Науковий світ, 2003. 227 с.
56. Яковенко Н. В. Велика Британія у міжнародних організаціях. Київ: ВПЦ Київський університет. 2011. 400 с.
57. Яковенко Н. Л. “Особливі відносини” як визначальний фактор британської ролі в Північноатлантичному альянсі // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 111(1). С. 12–23. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/apmv_2012_111\(1\)__4%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/apmv_2012_111(1)__4%20(1).pdf)
58. Яровий В. Новітня історія країн Східної Європи. 40-ві – 90-ті роки ХХ ст.: Курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1997. 269 с.